Esclavitud i violència al Mediterrani: El món marítim com a espai de conflictivitat entre persones lliures i esclavitzades

Ismael Santos Smaq Molina
Nubilum - Universitat de Barcelona
0000-0002-3216-3862 | ismasantos96@gmail.com

Data de recepció: 3 d'octubre 2025
Data d'acceptació: 26 de gener 2026
DOI: https://doi.org/10.51829/Drassana.33.740
CC BY-NC-ND

■ RESUM

La violència és la gènesi de l'esclavitud, i aquesta ha definit les relacions entre les seves víctimes i botxins, així com entre les comunitats i pobles que l'han practicat. L'estudi sobre la conflictivitat entre persones lliures i esclaves ens ha permès conèixer millor la realitat de l'esclavitud i dels seus protagonistes, amb perspectives i metodologies d'investigació renovades. Amb l'extensió de la investigació a l'espai marítim de la Corona d'Aragó en edat moderna, s'acosta la realitat esclava a un context que va jugar un rol determinant i que va esdevenir alhora via d'accés a l'esclavitud, càstig i salvació. El present treball pretén posar al centre d'aquest pont entre l'esclavitud i la llibertat les històries, recollides a la documentació, d'algunes de les seves víctimes.

Paraules clau: esclavitud, conflictivitat, edat moderna, galeres, fugues.

Esclavitud y violencia en el Mediterráneo: El mundo marítimo como espacio de conflictividad entre personas libres y esclavizadas

■ RESUMEN

La violencia es la génesis de la esclavitud y esta ha definido las relaciones entre sus víctimas y verdugos, así como entre las comunidades y pueblos que la han practicado. El estudio sobre la conflictividad entre personas libres y esclavas nos ha permitido conocer mejor la realidad de la esclavitud y de sus víctimas, con perspectivas y metodologías de investigación renovadas. Con la extensión de la investigación al espacio marítimo de la Corona de Aragón en Edad Moderna, se aproxima la realidad esclava a un contexto que jugó un rol determinante y que se convirtió a la vez en vía de acceso a la esclavitud, castigo y salvación. El presente trabajo pretende poner en el centro de este puente entre la esclavitud y la libertad a las historias, recogidas en la documentación, de algunas de sus víctimas.

Palabras clave: esclavitud, conflictividad, Edad Moderna, galeras, fuges.

Slavery and violence in the Mediterranean: The maritime world as a space of conflict among free and enslaved people

■ ABSTRACT

Violence has been the genesis of slavery, and this has defined the relations among victims and tormentors, as well as between those who have practiced it. The research on conflict among free and enslaved people has provided a better knowledge on the reality of slavery and its victims, with renewed insights into the historical record. Extending the perspective to the maritime space of early modern Crown of Aragon brings the reality of slavery closer to a context that played a decisive role, becoming at once a gateway to slavery, punishment and salvation. This work aims to place the stories of some of its victims, captured in the documentation, at the middle of this bridge between slavery and freedom.

Keywords: Slavery, conflict, early modern period, galleys, escapes.

■ INTRODUCCIÓ A L'ESTUDI

En la investigació sobre l'esclavitud, els darrers anys s'han obert nombroses vies a través de les quals ens podem aproximar d'una forma més precisa a la realitat d'aquesta pràctica i de les seves víctimes. La mentalitat desenvolupada en qualsevol societat envers les persones esclavitzades es veu reflectida a la documentació, l'imaginari i el llenguatge —factors que defineixen la visió actual del fenomen— duplicant l'esforç en la tasca de la investigació sobre l'esclavitud. Les perspectives renovades i els avenços metodològics d'unes dècades ençà han contribuït a omplir, en la mesura del possible, els buits sobre un col·lectiu que no ha pogut deixar gran rastre de la seva veu a la documentació. D'altra banda, s'ha de continuar combatent els tòpics que perviuen en molts àmbits[1] sobre l'esclavitud i les persones esclavitzades, construïts sobre el desconeixement i l'adopció de nocions pròpies d'altres realitats històriques[2].

Amb l'ànim de contribuir en aquesta línia, el present article té com a objectius l'anàlisi d'una realitat com és la conflictivitat generada per l'esclavitud i els reptes respecte a l'encaix de les seves víctimes. També pretén aportar documentació que evidencia que l'existència de les persones esclavitzades no es resignà sempre a aquesta condició i, com a conseqüència, la convivència amb els lliures generà episodis de tensió.

Les línies de recerca sobre l'esclavitud a la Mediterrània i l'espai marítim de la Corona d'Aragó durant l'edat medieval i moderna demostren les evolucions d'aquesta pràctica a la península Ibèrica i Europa durant aquest període, així com les influències en la transmissió d'aquesta i de la presència social de les persones esclavitzades en el colonialisme hispànic. La presència de l'esclavitud en la guerra, el comerç, el treball i el transport en el context marítim no és sinó un reflex de la profunditat de les seves arrels a les estructures socials i la mentalitat.

Tanmateix, l'afermament de la pràctica esclavista no suposa una normalització ni una acceptació de la presència i la convivència amb les persones esclavitzades. Des de l'ordenament jurídic a les interaccions socials més elementals es promou la segregació i la diferenciació entre les persones lliures i esclaves. Les formes públiques d'assenyalament —com ara grillons, marques amb ferro roent o el vestit— constitueixen codis a partir dels quals qualsevol podia identificar les persones esclavitzades, juntament amb el color de pell, quan aquestes no eren blanques. En conjunt, conformen tot un estigma que igualava la falta de personalitat jurídica amb la pertinença a una «comunitat de sang» predestinada a l'esclavitud[3]. Els prejudicis i les visions sobre alguns col·lectius esclavitzats i marginats per les potències colonials evolucionen i esdevenen les bases del racisme modern[4].

El món marítim es presenta com un medi de grans riscos i alhora oportunitats, pels perills intrínsecs de la mar i la captura, així com per les possibilitats de fuga. Alhora, la duresa de les seves condicions, especialment pel que fa a les galeres, servia com a destí i condemna per a criminals comuns, moriscos, gitanos i, òbviament, també per a persones esclavitzades[5].

La documentació consultada per al present article, en un marc més ampli sobre l'estudi de la mentalitat i la conflictivitat al voltant de l'esclavitud a la Corona d'Aragó en

edat moderna, ens permet entrellaçar aquesta trista realitat amb històries concretes de les quals hem pogut rescatar un petit però excepcional fil de veu, el de les víctimes de l'esclavitud.

■ METODOLOGIA I FONTS

Els estudis sobre l'esclavitud gaudeixen des de fa dècades d'una tradició notable i consolidada per als territoris de la Monarquia Hispànica. A més, hem presenciat l'aparició de noves tendències pel que fa a la interpretació de les fonts més consultades tradicionalment, com les notarials, les parroquials o l'ordenament jurídic. Aquestes van més enllà de l'estudi de les persones esclavitzades com a simple propietat i aporten dades sobre la seva polivalència laboral, les vies d'accés a la llibertat, la seva presència, les possibilitats i els límits dins la societat lliure[6]. També cal destacar les aportacions en matèria de perspectiva de gènere, infància i identitats dins del col·lectiu esclau[7], que ens permeten aproximar-nos a la majoria dels matisos de les experiències de les persones esclavitzades[8].

Per altra banda, cal treballar en l'ús d'un llenguatge i terminologia acurats, ja que quan no ho han estat, han contribuït a perpetuar la deshumanització de les persones esclavitzades, amb expressions com *peça*, *cabeza* o *bestiar humà*, parlar de bona o mala qualitat dels esclaus i esclaves o l'ús del terme *mulat/ata* per als descendents d'unions mixtes, terme al·lusiu al mul com un encreuament de dues espècies. De la mateixa manera, l'elecció conscient de moltes investigacions —aquesta inclosa— d'insistir en conceptes com *persones esclavitzades* o *víctimes d'esclavitud* és un ferm recordatori que parlem d'éssers humans, víctimes d'una condició que no els és natural. No són poques les crítiques sorgides arran d'aquest punt, argumentant que es tracta d'un exercici de presentisme. No ho hauria de ser, creiem, el simple fet de posar el focus en els protagonistes de la investigació, així com emprar termes molt més concrets i acurats quan la documentació ho permet, que ens faciliten conèixer millor els integrants del col·lectiu esclau. L'alternativa, les *peces* i el *bestiar humà* o el *negre* com a sinònim d'esclau, només ha contribuït a deshumanitzar i estendre un vel de desconeixement i alteritat cap a col·lectius sencers, encara als nostres dies.

Així mateix, i com és el cas del present article, cal posar el focus en els episodis de conflictivitat, mostres d'unes friccions entre persones esclavitzades, que no sempre es resignen a la seva condició, i propietàries, que no sempre mostren un tracte afable. Tot i no tenir pes en la historiografia, és comuna a l'imaginari col·lectiu i certs discursos polítics una visió romàntica sobre el llegat multiètnic de la Monarquia Hispànica:

> *En Hispanoamérica [...] no abundaron las plantaciones y, ni allí ni en el Brasil, los esclavos padecieron, por lo general, una presión semejante a la de la América anglosajona. [...] había en las dos naciones ibéricas siete siglos de relación estrecha con los musulmanes; relación cruenta sin duda, pero también marital, y eso hacía que su sensibilidad a los "otros", desde el punto de vista de la raza, fuera más benévola que en los países del norte de Europa*[9].

La naturalesa de l'esclavitud, però, comporta l'ús d'una violència que va des de l'àmbit social fins al més íntim per reduir els éssers humans a l'estat de propietat. La condició d'aquests i els seus descendents es manté a través de l'ordenament jurídic, la marginació i la pressió social. La violència acompanya tot aquest procés, a més de formar part dels càstigs i les coaccions contra qualsevol mena de resistència. Més encara pel que fa al món marítim, on la guerra, els segrestos i la condemna que suposava ser destinat a galeres travessa i condiciona totes les relacions entre les persones esclavitzades i les lliures.

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó trobem els processos de la Batllia General de Catalunya al fons del Reial Patrimoni, font principal en l'elaboració d'aquest estudi. Les actes de béns vacants constitueixen una valuosíssima font d'informació, ja que no només són una evidència de com eren d'habituals les fugues[10], sinó que també recullen les veus de les persones esclavitzades processades, que als interrogatoris manifesten part de les seves motivacions i objectius. En poques fonts podem trobar un nombre tan elevat de declaracions que ens facin sentir, paradoxalment, les veus més obviades en l'estudi de l'esclavitud.

A les consultes del Consell d'Aragó, si bé són un cos documental més genèric, també trobem casos referents a persones esclavitzades, especialment les relacionades amb la guarda de les costes i persones morisques fugitives. En aquest cas, les casuístiques ens mostren el parer dels organismes de la Corona, principalment respecte a l'encaix de les persones esclavitzades, en la política de galeres i els problemes de seguretat originats per la presència d'esclaus i fugitius en contextos marítims. L'alta institucionalitat d'aquesta documentació no ens impedeix comprovar, a través de casos particulars, els efectes en la realitat de les persones esclavitzades de la política i la conjuntura històrica a l'espai mediterrani de la Monarquia Hispànica.

Amb tot, l'avenç en l'estudi de les fonts processals vinculades a l'esclavitud anuncia grans aportacions i l'enriquiment de la nostra perspectiva sobre les persones esclavitzades, en un àmbit d'estudi amb tant de potencial sense explotar com el de la Corona d'Aragó en edat moderna.

■ ESCLAVITUD, GUERRA I CORSARISME

L'esclavitud fou una pràctica comuna a tota la Mediterrània des de l'antiguitat fins a la seva desaparició en aquest espai a mitjan segle XVIII. Durant l'edat mitjana, la península Ibèrica és un escenari on cohabiten les dues grans religions mediterrànies —el cristianisme i l'islam—, i això propicia la consolidació de l'esclavitud com una ferma pràctica social amb un sistema de proveïment de víctimes estables a través de la guerra, les ràtzies i les cavalcades, juntament amb l'esclavitud procedent de la Mediterrània Oriental. Amb la caiguda de Granada del 1492, l'escenari de pugna religiosa passa de la península a mar oberta i les zones de costa per via del corsarisme i la guerra marítima.

La vinculació de les persones esclavitzades en la guerra i la marina no suposa cap innovació en edat moderna, més tenint en compte l'enorme pes que la violència tenia en la seva justificació. L'esclavització per guerra havia estat la màxima distintiva de l'aparell esclavista a les societats de l'antiguitat, i així es va mantenir durant l'edat mitjana. A l'herència del dret romà se suma la rivalitat religiosa entre els pobles d'una banda i altra del Mediterrani, que es perceben com manifestament i legítimament esclavitzables des de la perspectiva aliena. La «guerra justa» també autoritza, a efectes morals i jurídics, el sotmetiment dels pobles considerats infidels[11], però també d'altres cristians[12]. *Las Siete Partidas* actuen com a base legal de l'esclavitud per als regnes de la Corona de Castella en època medieval i moderna, i la *Partida IV* recull la naturalesa i les vies d'accés a l'esclavitud: «*Y hay tres maneras de siervos: la primera es la de los que cautivan en tiempo de guerra siendo enemigos de la fe; la segunda es de los que nacen de las siervas; la tercera es cuando alguna [persona] que es libre se deja vender*».

La creació dels grans estols de galeres a l'edat moderna té un dels seus pilars en aquesta esclavitud de guerra, com a botí i motor per a aquestes embarcacions, que esdevenen punta de llança dels estats moderns al mar Mediterrani. La gran flota hispànica de galeres té un gran desenvolupament al segle XVI davant l'auge del poder naval otomà, i es crea una urgent necessitat de gent de rem. La Corona sumarà esforços amb institucions i persones privades —assentistes i aristòcrates— per proveir les galeres de recursos humans. Durant el regnat de Felip II es va impulsar una política d'inversió en la flota posant gran part dels *asientos* que estaven en mans privades sota control directe de la Corona[13] i disposant tant de l'entramat logístic per a la construcció i el manteniment de la flota com de l'abastiment de braços per als seus rems.

Un 70 % dels remers el formaven galiots, és a dir, condemnats a galeres. Vora un 20 % eren esclaus, i la resta eren *buenaboyas* o remers lliures i voluntaris, tot i que dels riscos i la duresa de les condicions podem deduir que darrere de les motivacions de la majoria dels remers lliures trobem la necessitat per cobrir la subsistència més bàsica. Per als galiots, hi havia el compliment d'una condemna, i el càstig per a molts esclaus. Veiem que la pobresa, el crim i la violència són els denominadors comuns que portaren centenars de milers d'individus a remar a les galeres de la Monarquia Hispànica[14]. Les constants dificultats per cobrir les demandes de la gent de rem o *xurma,* atès l'elevat desgast i la curta esperança de vida a les galeres, va propiciar l'enviament de grans contingents de condemnats per cobrir la demanda. Al conjunt de la Monarquia Hispànica es va ampliant el grup de delictes subjectes a la condemna de

galeres com a mesura per augmentar el nombre de galiots. Pel que fa als remers esclaus, els episodis bèl·lics a les costes peninsulars i a alta mar propicien episodis de captures massives, molt profitoses per a les mancances humanes de les galeres.

Una mostra d'aquesta activitat conjunta entre la Corona, institucions i particulars la podem veure amb la fiança emesa el 1553 per l'Ordre de Santiago per a la compra de cinquanta esclaus que han de servir a les seves galeres sota el comandament de Lluís de Requesens[15]. Finalment, la companyia ascendí a seixanta esclaus, anunciats pel príncep Felip —futur Felip II— als diputats del General de Catalunya[16] a fi que «*se les dexe y consienta passar por qualesquier partes y puertos de los dichos esclavos y embarcaciones en las dichas galeras quando el comendador mayor de Castilla [Lluís de Requesens] lo ordenare [...]*». L'anunci també serveix d'advertència, ja que no són pocs els casos en els quals tant persones esclavitzades com manumeses pateixen episodis de segrest[17].

La gran rebel·lió morisca de les Alpujarras (1568-1571) constitueix un episodi d'esclavitzacions en massa contra els revoltats. És la demostració del fracàs dels esforços per evangelitzar i aculturar una part de la població conversa a les zones on els seus llaços socials foren més sòlids o es trobava més isolada. La brutalitat del conflicte portarà a la lluita sense quarter entre els moriscos revoltats i les tropes reials, amb el resultat de la qual els vençuts només poden esperar la mort o l'esclavitud[18]. Dels milers de víctimes resultants, una part foren aprofitades per a engrossir les files de rem[19]. Paradoxalment, molts acabarien remant a les galeres encarregades de l'expulsió al nord d'Àfrica de la resta de comunitats morisques peninsulars després dels decrets de principis del segle XVII (imatge 1). El gener del 1610, els diputats del General de Catalunya supliquen l'enviament d'esclaus moriscos de València per cobrir les vacants de gent de rem a les galeres del Principat[20]. Segons l'informe adjunt pel capità de la galera *Capitana*,

> *en el dicho año 1609 en la primavera salieron las 4 galeras con su capitán general entretenidos, y mas quinientos soldados, buena infanteria [...] y hallandose en Mallorca les vino orden para que fuessen a la Jornada dela expulsion de los moriscos [...] en el año siguiete ibis sirvieron en la expulsión de los moriscos de Aragón y Cataluña con las demas esquadras de Italia y España [...]*

Alhora van tenir diverses topades amb embarcacions musulmanes. Com segueix la relació,

> *en el mes de desiembre [...] la Capitana i la Patrona tomaron una barca de moros a diez leguas de Barcelona en la mar y por el mal tiempo envistiendo la barca la galera Capitana la trabocó y se aogaron los moros 16 y se tomaron 9 de vivos. En el año passado ibis en los meses de setiembre y ottubre en dos vezes tomaron Capitana y Patrona tres saetias de moros en el mar de Barcelona, en una avia 36, en la otra 38 y en la major (que peleó con la galera Patrona cerca de una hora) aviendola cautivado hallaron vivos 47 moros y un cautivo breton. En el año presente ibis en el mes de ottubre sobre Collibre [Cotlliure] la Capitana y la Patrona dieron cassa a una fragata y la tomaron, y bivos hallaron 29 turcos, los demas se aogaron por haberse trabocado la fragata huyendo. En 7 del mes presente de noviembre las dichas galeras salieron a dar cassa a una pollaca de moros que delante Badalona avia cautivado dos barcas grandes [...] aviendo rendido las dos barcas que estavan armadas de moros dio la Capitana sobre la una pollaca, que valerosamente peleava con la Patrona [...] y al cabo de dos horas la undieron matando siete christianos y entre ellos un cavallero y hirieron a 28 y hallaron 45 turcos vivos [...]. Suman todos los moros cautivados vivos que se an tomado en los 6 vexeles ducientos y 4: 204.*

Malgrat l'elevat nombre de captius, a aquests no se'ls va considerar aptes per «*[...] estar otros impedidos y enfermos por ser casi todos nuevos y no curtidos en el trabajo, y por ser impossble comprarlos por la falta de dinero [...]*».

Els mateixos diputats i oïdors del General de Catalunya autoritzen la venda entre 1612 i 1613 de cent vint esclaus turcs a Martino Doria[21], gentilhome del duc de Savoia, per a les galeres savoianes. És possible que, entre els venuts, s'hi trobessin alguns dels capturats un parell d'anys abans.

La qüestió morisca respecte a les necessitats de la marina va fer emergir les contradiccions entre les exigències

Imatge 1. L'enorme tasca per a la deportació dels moriscos dels diversos regnes de la Monarquia Hispànica va suposar la participació d'una gran part de la flota. Dins d'aquesta, ja s'hi trobaven molts moriscos esclavitzats com a gent de rem, procedents de la revolta de les Alpujarres (1568-1571) i altres aixecaments al Regne de València, previs al decret d'expulsió. *Embarcament dels moriscos al Grau de València*, Pere Oromig, 1616.

Font: Col·lecció Bancaja. Fotógrafo: Juan García Rosell. Wikimedia Commons https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Embarco_moriscos_en_el_Grao_de_valencia.jpg

per a les galeres i l'aparent fermesa de la Corona en fer desaparèixer la presència morisca de la península. Davant de les necessitats militars o productives, les autoritats no sols feien els ulls grossos, sinó que participaven activament de la contradicció incomplint la normativa sobre l'expulsió[22]. Per altra banda, es pretenia el seu compliment estricte per part de propietaris particulars. El 1619, per mitjà d'una consulta del regent de Mallorca al Consell d'Aragó, es va ordenar a uns mercaders mallorquins, els quals tornaven d'Algèria amb un morisc valencià esclavitzat, que el retornessin al nord d'Àfrica[23]. En aquest cas, la determinació del Consell i la Corona a fer efectiva l'expulsió es va combinar amb la doble condemna d'esclavitud i galeres com a dissuasió per a futurs casos. Aquest cas presenta una particularitat, ja que el morisc els va proposar, en trobar-se amb els mallorquins, actuar com a agent per preparar una ràtzia i «*[...] que si le davan parte de la presa, él les mostraria donde pudiesen hazerla de algunos arabes, y habiendolo intentado no tuvo effecto, y el dueño de la barca se traxo a dicho morisco por su esclavo[...]*». En arribar a Mallorca, la Procuradoria Reial anul·là la propietat del morisc, al·legant «*que no era esclavo ni lo podia ser, pues no lo havian cogido en guerra [...]*». Ni la pretesa motivació del morisc valencià de romandre-hi – segons els mercaders mallorquins – «*diziendo que mas queria ser esclavo que aportar en tierra de moros [...]*», ni les valoracions favorables del regent, que afirma «*[...] que es moro este de muy buena suerte, blanco y rojo,*[24] *fuerte para qualquier travajo, de edad de veynte y dos años y de muy buen discurso*», van repercutir en la decisió del Consell: «*[...] estando desterrado perpetuamente en fuerza de la expulsion [...] ha parescido que se deven andar que buelvan á Argel este morisco y que todos*

Imatge 2. Cronologia dels diferents col·lectius esclavitzats a la Monarquia Hispànica al llarg de l'edat moderna.
Font: Elaboració de l'autor.

los que se bolvieren a aquel Reyno los echen en galera, aunque buelvan con qualquier titulo [...]».

Més enllà que les declaracions del morisc, per boca dels mercaders mallorquins, podrien ser infundades o exagerades, el cas il·lustra la complexa situació que es derivà de l'expulsió, amb centenars de moriscos i moriscques disposats a travessar el Mediterrani per tornar a habitar la seva terra natal, tot i l'amenaça de patir el fatal destí de l'esclavitud[25].

Dins del col·lectiu de persones esclavitzades, el qual no era gens homogeni, les identitats i orígens van servir de mesuratge per a l'aplicació de les mesures d'enquadrament i de les possibilitats d'acceptació social. Al llarg de tota l'edat moderna, la violència vinculada al món marítim es va acoblar al procés d'esclavitud que patiren les persones andalusines-morisques i musulmanes del nord d'Àfrica per la seva vinculació a l'Islam[26]. Així doncs, les probabilitats d'aquests d'acabar a galeres eren molt més altes que les d'altres col·lectius, atenent la distribució geogràfica i la cronologia: l'esclavitud dels nadius de les Canàries i americans queda ràpidament restringida a la península a finals del segle XV; la de les persones negres africanes es concentrà principalment als grans ports de Sevilla i Cadis a la Corona de Castella, Lisboa i l'Algarve, a Portugal, i Barcelona i València a la Corona d'Aragó, amb un desplaçament cada cop més important cap a l'àmbit atlàntic. Des de mitjan segle XVII i fins a la fi de la pràctica esclavista a la península Ibèrica al segle XIX, ja només tenim persones esclavitzades musulmanes —del nord d'Àfrica i turcs— i negres africanes com a grups majoritaris entre el col·lectiu (Imatge 2)[27]. Tot i que les víctimes

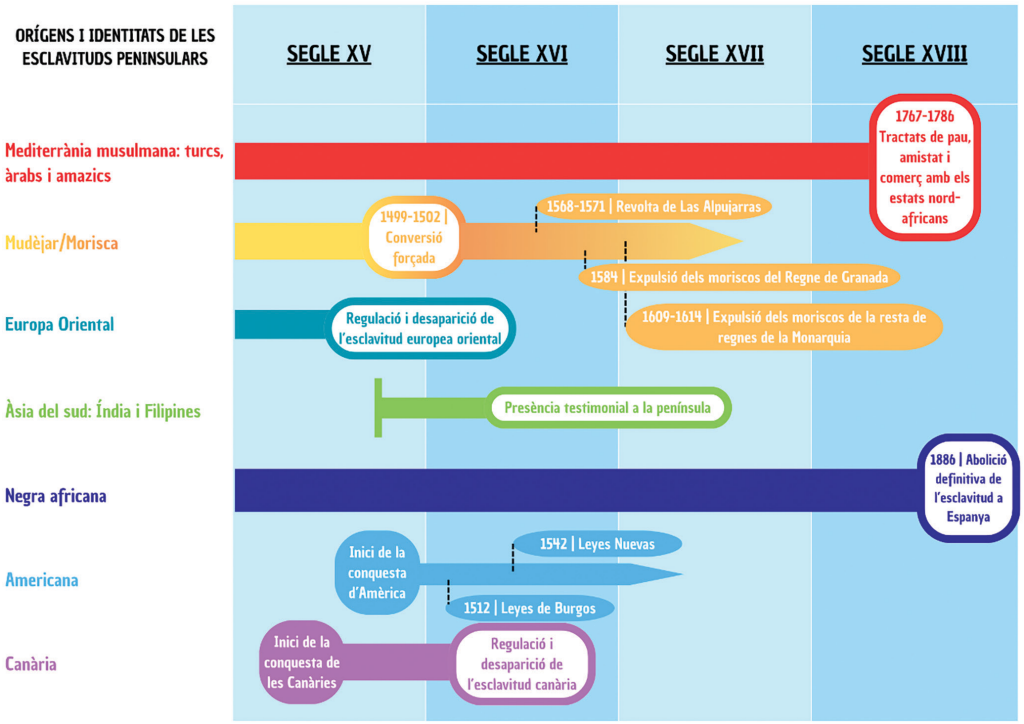

d'ambdós grups van arribar a l'estat d'esclavitud per mitjans eminentment violents —segrestos, guerra i pirateria—, les capacitats d'explotació i sociabilitat foren ben diverses, essent l'espai mediterrani un escenari de càstig i reproducció de violències cap a les persones esclavitzades musulmanes.

■ CAPTURES, FUGUES, GALERES I VENJANCES: CONFLICTIVITAT A L'ESPAI MARÍTIM

Com que la violència fou un factor indispensable perquè l'esclavitud es pogués aplicar en la majoria dels casos —per guerra o segrest—, les conseqüències psicològiques eren inevitables. El trencament abrupte de la trajectòria vital, el trasllat forçat i la seva venda porten a les persones esclavitzades a experimentar les primeres fases de conflicte respecte a la seva nova condició, difícil d'acceptar en primera instància[28]. Per a les persones esclavitzades, les reflexions sobre les possibilitats d'evasió o d'alliberament, fruits de l'anhel de llibertat, eren continuades, si bé aquestes venien condicionades per les possibilitats que oferia l'entorn de captura.

Aquestes ambicions no passaren desapercebudes per a les autoritats, que van anar incloent en l'ordenament jurídic tot de normatives per al control i la vigilància de les persones esclavitzades. Amb l'evolució de la pràctica esclavista i l'augment de persones esclavitzades durant l'edat mitjana als territoris de la Corona d'Aragó, es necessitava un ordenament cada cop més específic per a les diferents casuístiques. A partir de 1343 es va començar a limitar a Barcelona la mobilitat de les persones esclavitzades no cristianes, excepte si anaven acompanyades dels propietaris. El 1350 es va decretar la compareixença dels propietaris a la cort del Veguer per enregistrar les seves persones esclavitzades i elaborar un cens[29]. Amb l'increment del nombre de persones esclavitzades durant el transcurs de la baixa edat mitjana també van augmentar els casos de fuga i es van prendre mesures per intentar controlar la situació. Es van endurir les penes per a les persones esclavitzades fugitives i també per aquells que les ajudessin[30]. Les pràctiques més comunes foren els assots, el farratge —que marcava la víctima de per vida— o la col·locació d'argolles.[31] La mutilació o la mort, tot i que estaven previstes, eren poc freqüents[32], ja que en última instància convenia conservar les persones esclavitzades com a força productiva, molt necessària en època medieval i moderna a les galeres i altres sectors.

Més enllà de les fugues, hi havia els casos en què les persones esclavitzades podien arribar per iniciativa pròpia i per diversos mitjans a reunir quantitats de diners suficients per pagar la *talla* o automanumissió. Per la seva polivalència laboral, apostes, robatoris o pidolant, no era estrany que les persones esclavitzades tinguessin uns ingressos mínims. Aquests també podien servir per costejar passatges i la supervivència més immediata després de les fugides. El 1591 es va trobar a Tossa de Mar «un sclau de nació turquesa lo qual [...] portave en si molta suma de moneda tant de or com de plata, joyas y altres cosas [...]»[33].

La desconfiança envers les persones esclavitzades i les dificultats per controlar les cada cop més freqüents fugues portà a l'establiment a Catalunya de la Guarda d'Esclaus, el 1421. Només funcionarà fins al 1431, ja que es va demostrar incapaç de controlar un problema d'aquesta envergadura[34].

Les fugues també posen de manifest l'ambigüitat i feblesa del mateix concepte d'esclavitud, perquè un cop aquesta es produïa, les seves víctimes quedaven deslliurades d'aquesta condició. Només amb la captura i un procediment com els de béns vacants es podia determinar de nou l'esclavitud per als fugats i, en cas contrari, aquests eren lliures a efectes pràctics. Per conservar aquesta llibertat, bé podien optar per l'ocultació, com en el cas dels musulmans fugats a les moreries[35], o marxar a terres més llunyanes.Travessar els Pirineus en direcció al Llenguadoc fou l'opció de fugida de no poques persones esclavitzades, ja que allà on no es reconeixia l'esclavitud[36]. L'altra era la via mediterrània, que per a moltes persones esclavitzades musulmanes podia suposar la tornada a la terra d'origen. Fins i tot trobem casos de retrobament familiar, com el de Juan de Velasco, llibert procedent de Sevilla, que arribà a Barcelona per trobar-se amb el seu germà, de la mateixa condició. Juan fou capturat al port de Barcelona, puix pel seu aspecte era motiu de fortes sospites

Imatge 3. Les cadenes i argolles limitaven la mobilitat de les persones esclavitzades i permetia que se les pogués encadenar al lloc de treball o al lloc desitjat pel propietari. També constituïa un senyal evident de la condició d'esclavitud. Il·lustració titulada *Així pugen els esclaus els barrils d'aigua als galions.*

Font: *Del Trachtenbuch* de Cristoph Weiditz, [1530-1540]. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg https://dlib.gnm.de/item/Hs22474/138.

per tenir «*tres señales de hierros entre las cejas*». Gràcies a un testimoni que el va conèixer servint a Màlaga i la carta d'afranquiment, aportada pel seu antic propietari, Cristóbal de Sayas, va poder acreditar «que ell ho havie estat tanbe esclau pero que ara ya ere llibert»[37].

Les marques de ferro roent i altres signes (Imatge 3) en efecte podien ser un obstacle, a banda de pràctica dissuasiva i càstig, per al manteniment de l'anonimat després de les fugides, fet que limitava també la circulació de les persones manumeses, com en el cas de Juan de Velasco. Un cas similar fou el de Juan Antonio, llibert del comte de Baños, que mostrava una de les ferradures més comunes a Castella i Portugal, «*una S y un clavo*», monograma de la paraula *esclavo*. Novament, la presentació de la carta d'afranquiment serví per anul·lar la detenció[38].

Els fugats no disposaven de cap mena d'empara i no podien acreditar la seva llibertat —només "virtual"— ni gaudir de la complicitat dels testimonis, que no es volien arriscar a contribuir en les fugides. Un esclau morisc trobat a Esparreguera el 1634 no pogué adduir res en la seva defensa, ja que estava «senyalat en la cara ab dos senyals que diuen don Carlos de Oria», fet que evidenciava la seva condició de fugitiu de la galera del seu propietari, dita *de Sant Francesc*[39].

Un altre esclau fugit de galeres fou trobat a Balaguer, el qual afirmava haver estat en poder del senyor de Montclar i remar a la galera de *Santa Eularia*, tot i que no sabem quins indicis van servir per a la seva captura, ja que no es menciona identitat ni cap tret físic[40]. Les zones costaneres i les viles i ciutats portuàries presentaven més probabilitats d'èxit en la fugida per a les persones esclavitzades. Com el cas de l'esclau trobat a Tossa de Mar amb un petit botí, en tenim d'altres similars, com el d'un esclau *moreno* que es va trobar el 1616 a Sant Feliu de Guíxols, un esclau *moro* a Cambrils (1623)[41], un altre *moro o esclavo* a Calafell (1645)[42] i molts més casos a Barcelona, ciutat on amagar-se podia resultar més fàcil.

Una de les cares més amargues de tot el fenomen és la que pertoca a l'esclavitud dels infants. Si bé durant els anys immediatament posteriors a la rebel·lió morisca de l'Alpujarra es va mostrar certa consideració cap als moriscos menors d'edat —al cap i a la fi, eren cristians batejats i es veia la possibilitat d'acabar d'evangelitzar-los de forma exitosa—, l'esclavitud infantil no va generar mai cap mena de controvèrsia fins ben entrat el segle XVIII. És ben cert que les possibilitats de rendiment dels menors esclavitzats no es podien equiparar a les d'un adult i, per tant, per norma general la seva existència no experimentava la mateixa duresa de condicions. Amb tot això, podríem arribar a pensar que la fuga no era una opció que consideressin els menors esclavitzats, i més sumant la innocència, la falta de recursos i el desemparament. El cas de na Isabel,

una nena negra trobada quan s'amagava al port de Barcelona el 1621, ens demostra que hi havia excepcions[43]:

> Mols dies fa que en la present ciutat se ha trobada una esclava negra anomenada Ysabel, de edat deu o honze anys poch mes o manco, christiana, la qual no se ha trobat ni ab amo ningun y axi es vagant [...]». Després d'un primer interrogatori, aquesta afirma «que ella estava y havia estat en Sivilla. Y que no tenia amo ningun y que no sap de hont es natural [...] Et digue que ella no era fugada per que ella no es sclava sino que se n'era anada de Sivilla perquè no y volia estar mes et ha vengut per estar per aquesta terra [...]

Aquestes declaracions manifesten la innocència amb la qual na Isabel, sent conscient de la seva condició, tracta de negar-la tot i no tenir cap evidència per poder justificar-se. Després de les declaracions dels testimonis que l'havien vista els dies anteriors a la seva detenció i d'un segon interrogatori, finalment reconeix que era esclava i fugada de Sevilla. Quan és interrogada sobre el seu amo, «dixit que no hi recorda lo nom, que era un cavaller». Finalment, és venuda en encant públic a Barcelona pel preu de 60 lliures. Les darreres declaracions de na Isabel sobre la desconeixença del seu amo posen en evidència el desinterès que molts propietaris mostraven envers les seves persones esclavitzades.

Les costes de la Corona d'Aragó també eren el punt d'arribada de moltes persones esclavitzades per guerra. Els episodis bèl·lics al Mediterrani durant el període de màxim apogeu de la guerra de galeres entre la Monarquia Hispànica i l'imperi Otomà i els estats barbarescos ocasionaven l'arribada de força grups de captius durant les accions marítimes. Dels ja citats combats de les galeres del Principat amb diverses embarcacions musulmanes, es va aconseguir un botí de 204 esclaus[44]. La primavera del 1589, l'almirall Joan Andrea Doria va capturar nou embarcacions turques, a les quals va fer tocar terra a la costa dels Alfacs. A l'arribada de les embarcacions, alguns tripulants van aconseguir escapar i van ser posteriorment capturats entre el Montsià i el Maestrat. Un total de 174 captius, més tres que foren morts a Ulldecona i un altre a Alcanar. Entre els captius, també s'hi trobaven alguns renegats,[45] un dels quals «*[...] muy indiciado de ser morisco de la tierra [...]*» informa els homes de Doria que estaven encapçalats per un altre morisc «*que se llama Cacho [...] el qual es agora arraez de una fragata, y venia con ellas [...]*» i que havia fugit a Alger amb les embarcacions supervivents[46].

> El desembre del mateix any 1589,
>
> *echo gente en tierra una fragata de moros cerca de Algeciras [...] y fueron desbaratados y muertos el arraes y el capitán [...] y entre los que se quedaron avia un moro recio de gran disposición herrado en el rostro que de algunas diligencias que se avia empeçado a hazer, se entendia era de Tetuan y almocaden[47] [...] que este moro habia mas de veinte años estando en las galeras a cargo de Don Sancho de Leiva y de ella se huyo dos veses y así se herró en el rostro [...]». Aquest captiu «por averiguacion de mucho numero de testigos es tan notorio que exedieron en numero, ser este Melchor Megeci, biejo vesino en Venacis, su jurisdiccion de Marbella, y que este y otros señalados se fueron a Berberia antes del lebantamiento [la rebelió de 1568] y desde entonces acá por saber tan bien esta tierra ha hecho muchas y ordinarias entradas, daños y cautiverios [...]*

És remarcable el cas d'aquest morisc, que havent marxat al nord d'Àfrica abans de la rebel·lió de l'Alpujarra i l'expulsió, ja estava determinat a combatre els cristians i es va arribar a escapar dos cops d'una galera. Conegut entre els seus antics veïns i admirat pels seus subordinats, la possibilitat d'aplicar un càstig que li permetés sobreviure i tornar a escapar inquietava les autoritats, per temor de les possibles represàlies contra els captius cristians de Tetuan, on vivien els familiars de Megecí[48]. No és estrany veure moriscos plenament implicats en embarcacions turques i barbaresques per combatre la Monarquia Hispànica, a risc de perdre la vida o quedar sotmesos a l'esclavitud amb què precisament se'ls amenaçava a la península després de l'expulsió.

Certament, les dures condicions de la majoria de les persones esclavitzades, així com la marginació i el maltractament podien generar una antipatia visceral cap a la societat captora. El cas de Megecí no és atípic, i en molts casos les fugides no estaven motivades per un simple anhel de llibertat, sinó per la determinació de combatre els cristians dins d'una carrera militar o pel desig personal de venjança

Imatge 4. Alguns casos de captures requerien protocols elaborats pels Consells de la Monarquia Hispànica, més enllà de l'ordenament més habitual, tenint en compte casuístiques com el compromís de la seguretat de les costes, dels captius cristians a territoris musulmans o les grans probabilitats de reincidència en la fuga. Consulta sobre el cas de n'Alzain, esclau fugat de les galeres de Nàpols i trobat a les costes del Regne de València.

Font: Imatge procedent de PARES, Ministerio de Cultura: ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0580, núm. 021. Cita a la nota XXIX.

(imatge 4). Tal és el cas d'un altre captiu musulmà capturat a la costa de Castelló l'any 1606, n'Alzain, el qual

ha sido algún tiempo esclavo en las galeras de Nápoles, donde aviendose huido hizo grandes crueldades en los cautivos cristianos, y vino a correr la costa de aquel Reyno [de València] y que le han certificado que si por alguna via se pudiere escapar bolverá con mayor vigor a executar en los cautivos cristianos mayores crueldades en venganza de lo que allí ha padezido [...]

Novament, existia una inquietud per part de les autoritats sobre quin tipus de càstig calia aplicar per temor a les represàlies. Jaume Ferrer i de Borja, lloctinent del regne de València, considerava que:

es conocido por tan astuto y mañoso que por mucho recato que se tenga con el, se puede temer que se sabrá librar dellos, y assí jusgo mas acertado que Vuestra Magestad le mande embiar a las minas de azogue, que por estar lexos de la mar y de lugares de moriscos podrá estar allí con mas seguridad, y sin esperança de volver jamás a su tierra [...][49]

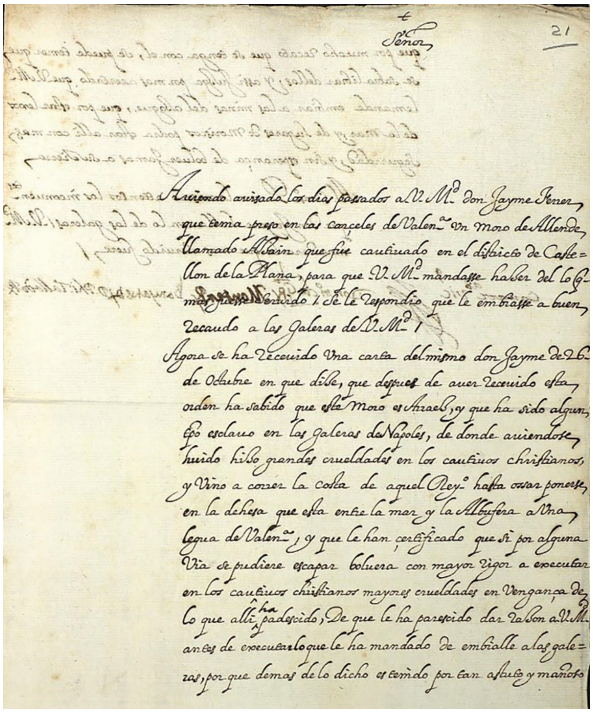

Així doncs, ni les condemnes de galeres —ni les mines i altres treballs forçats—, tot i la seva força dissuasiva, podia impedir l'acció d'alguns individus determinats a fugir de l'esclavitud —fins i tot aplicar-la en venjança als seus enemics— sense temor a les conseqüències.

■ CONCLUSIONS

L'esclavitud es manifesta en multitud d'escenaris al llarg de la història i la mar brinda grans possibilitats per a la seva reproducció. És, alhora, nexe entre terres d'origen i mercats, espai de pugna i captura i destinació de condemna. Per la seva banda, les persones esclavitzades trobaren al món marítim un conjunt de circumstàncies que també serviren per alleugerir i alliberar-se de la seva condició. Les possibilitats de poder fugir a qualsevol altra destinació en una embarcació eren prou motiu perquè molts esclaus i esclaves preferissin assumir els riscos de l'evasió abans que confiar en el tracte benvolent dels propietaris, menys encara en la manumissió. Les institucions eren plenament conscients d'aquestes situacions, i malgrat el fracàs d'iniciatives com la Guarda d'Esclaus, mai van deixar de posar zel en la persecució i càstig de les persones esclavitzades. Gràcies als processos de la Batllia General de Catalunya, tenim una mostra prou aclaridora que el volum de fugues és constant durant l'edat moderna i només decau paral·lelament al declivi de la pràctica esclavista a la Corona d'Aragó i el seu espai marítim entre finals del segle XVII i principis del XVIII.

Amb les consultes dels Consells de la Monarquia, podem veure com el trauma viscut arran de l'experiència esclava conduïa a enrolar-se als estols enemics de la Monarquia Hispànica i a redimir el patiment aplicant les mateixes violències viscudes, com en els casos de Megecí i Alzain, fins a tal punt de comprometre la seguretat a les costes i dels captius cristians a l'altra riba de la Mediterrània.

L'espai marítim també ha estat sempre un espai d'aïllament i càstig, on milers de condemnats patiren una de les pitjors formes d'esclavitud com era la condemna a galeres, destí terrible i garantia d'una curta esperança de vida.

Amb tot, les costes, ports i galeres de la Corona d'Aragó i la resta de la Mediterrània foren espais que potenciaren els aspectes més infames de l'esclavitud i que ens han permès conèixer millor el fenomen. Com a pràctica originada en la violència, en perpetuà noves formes tant en les víctimes que mai es deslliuraren de la condició esclava com en els seus supervivents. Tal condemna fou prou raó perquè molts éssers humans arrisquessin la vida a la mar per fugir-ne i fins i tot reincidir en cas de fracàs. Miguel de Cervantes, supervivent del captiveri a Alger, intentà fugir quatre cops abans de ser redimit. De ben segur que la seva experiència plasma l'ideal de llibertat de don Quijote, quan aquest manifesta, al capítol LVIII de la Segona Part de l'obra:

> *La libertad, Sancho, es uno de los más preciosos dones que a los hombres dieron los cielos; con ella no pueden igualarse los tesoros que encierra la tierra ni el mar encubre; por la libertad, así como por la honra, se puede y debe aventurar la vida; y, por el contrario, el cautiverio es el mayor mal que puede venir a los hombres*.

■ AGRAÏMENTS

A la Dra. Aurèlia Martín Casares, per haver impulsat els primers passos en la meva recerca sobre la fascinant memòria de les víctimes d'esclavitud. A la Dra. Mariela Fargas per haver dirigit la meva darrera investigació, a l'Institut Europeu de la Mediterrània, per haver reconegut aquesta amb el seu I Premi a Millor Treball Final de Màster, i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per haver-me format com a arxiver i facilitar la pressent investigació.

■ OBRES HISTÒRIQUES

Cervantes Saavedra, Miguel de. *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. Ediciones de La Lectura, 1911-1913 [edició en línia de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, consultat el 13 de setembre del 2025].

Las Siete Partidas. Tomo III, Partida Cuarta, Quinta, Sexta y Séptima. Edición de 1807 de la Imprenta Real. Real Academia de la Historia y Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, 2021 [edició en línia de la Biblioteca Jurídica Digital, consultat el 9 d'agost del 2025].

Mercado, Tomás de. *Suma de tratos y contratos. Capitulo XXI. El trato de los negros de Caboverde*. En Sevilla, en casa de Hernando Díaz impresor de libros, 1571 [exemplar en línia al Fondo Antiguo de la Biblioteca de la Universidad de Sevilla, consultat el 27 d'agost del 2025].

■ BIBLIOGRAFIA

Aguilera López, A. Jorge i Chamorro Esteban, Alfredo. *Las Reales Atarazanas de Barcelona en la Edad Moderna. La gran fábrica de galeras de la Monarquía Hispánica (Siglos XVI-XVIII)*. Museu Marítim de Barcelona, 2022.

Albacete i Gascón, Antoni, «Les formes d'accés pactat a la llibertat entre esclaus i propietaris a la Barcelona del segle XV». A *Pedralbes: Revista d'història* Moderna, núm. 28 (2011): 465-84, https://raco.cat/index.php/Pedralbes/article/view/234565.

Andrés Gallego, José. «Los argumentos esclavistas y los argumentos abolicionistas: reconsideraciones necesarias». A *Revista del CESLA*, núm. 7, (2005): 63-108, https://www.revistadelcesla.com/index.php/revistadelcesla/article/view/246

Andújar Castillo, Francisco. «Sobre las condiciones de vida de los esclavos en la España moderna. Una revisión crítica». A *Chronica Nova*, núm. 26 (1999): 7-36, https://doi.org/10.30827/cn.v0i26.2046.

Armenteros Martínez, Iván. «'Si tu non delinquires'. Conflictividad en torno a la esclavitud en la Barcelona tardomedieval». A *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 38, núm. 2 (2008): 969-1007, https://doi.org/10.3989/aem.2008.v38.i2.91.

Armenteros Martínez, Iván. «Ritmos y dinámicas de un mercado de esclavos (1301-1516)». A *Les esclavages en Méditerranée. Espaces et dynamiques économiques*,

editat per Guillén Fabienne Plazolles y Salah Trabelsi, Casa de Velázquez, 2012.

Benítez Sánchez-Blanco, Rafael. «Esclavos moriscos y renegados en las galeras del rey ante la inquisición a principios del siglo XVII». A *Identità e frontiere: Politica, economia e società nel Mediterraneo (secc. XIV-XVIII),* editat per Lluís Guía Marín, Gianfranco Tore i Maria Grazia Mele, FrancoAngeli, 2015.

Delaigue Séris, María Cristina. «Le travail des enfants esclaves au Siècle d'Or dans l'Espagne du Sud». A *E-Spania: Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, núm. 44, 2023: https://doi.org/10.4000/e-spania.46669.

Delaigue Séris, María Cristina i Aurelia Martín Casares (editores). *Cautivas y esclavas. El tráfico humano en el Mediterráneo.* Editorial Universidad de Granada, 2016.

Delicado Moratalla, Lydia. «Esclavitud, género y racialización en Alicante. La colonización de los cuerpos femeninos (ss. XVII-XVIII)». A *Géneros. Multidisciplinary Journal of Gender Studies,* vol. 6, núm. 2 (2017): 1334-1360, https://doi.org/10.17583/generos.2017.2464.

Dirección General para la Igualdad de Trato y no Discriminación y contra el Racismo. *El impacto del racismo en España. Percepción de la discriminación por origen racial o étnico por parte de sus potenciales víctimas en 2024*. Ministerio de Igualdad, 2025.

Domínguez Ortiz, Antonio. «Felipe IV y los moriscos». A *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam*, vol. 8: 55-65, https://revistaseug.ugr.es/index.php/meaharabe/article/view/14781

Garrido García, Carlos Javier. «"Por el avmento de la dicha çeda... y por el aprobechamiento que a su magestad se le sigue". Las moriscas del reino de Granada que escaparon a la expulsión de 1584. Hiladoras y menores en administración y depósito en Guadix». A *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 51 (2024): 209-225, https://doi.org/10.12795/hid.2024.i51.8.

Gómez de Valenzuela, Manuel. *Esclavos en Aragón (siglos XV al XVII).* Institución Fernando el Católico, 2014.

González Arévalo, Raúl. *La vida cotidiana de los esclavos en la Castilla del Renacimiento.* Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2022.

Heras Santos, José Luis de las. «Los galeotes de la Monarquía Hispánica durante el Antiguo Régimen». A *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 22 (2000): 283-300, https://revistas.usal.es/uno/index.php/Studia_Historica/article/view/4867

Jiménez González, Aitor. «Esclavitud negra y procesos de racialización en el Atlántico Colonial Ibérico: Perspectivas confrontadas». A *Eunomía. Revista en Cultura de la Legalidad,* núm. 16 (2016): 109-128, https://doi.org/10.20318/eunomia.2019.4694.

Lomas Cortés, Manuel. *Governing the Galleys: Jurisdiction, Justice and Trade in the Squadrons of the Hispanic Monarchy (Sixteenth-Seventeenth Centuries).* Brill, 2019.

Martín Casares, Aurelia. *La esclavitud en la Granada del Siglo XVI. Género, raza y religión.* Editorial Universidad de Granada, 2000.

Martín Casares, Aurelia. «Esclavitud y género en la Granada del siglo XVI». A *Arenal: Revista de historia de las mujeres,* vol. 7, núm. 1 (2000): 41-61, https://doi.org/10.30827/arenal.v7i1.16777.

Martín Casares, Aurelia. «Historia y actualidad de la esclavitud: claves para reflexionar». A *Laberintos de libertad: entre la esclavitud del pasado y las nuevas formas de esclavitud del presente*. Coordinat per Antonio Gutiérrez Usillos, Beatriz Robledo Sanz, Patricia Alonso Pajuelo, María Azcona Antón y Francisco de Santos Moro. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2011.

Martín Corrales, Eloy. «De cómo el comercio se impuso a la razzia en las relaciones hispano-musulmanas en tiempos del Quijote: hacia la normalización del comercio con el Norte de África y el Levante Otomano a caballo de los siglos XVI y XVII». A *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History*, núm. 23 (2005): 139-159, https://doi.org/10.1017/S021261090001226X.

Martín Corrales, Eloy. «Del esclavo al vecino migrante: la imagen del negro en España». A *Interrogating gazes. Comparative critical views on the representation of foreignness and otherness,* editat per Montserrat Cots, Pere Gifra-Adroher i Glyn Hambrook, Peter Lang, 2013.

Mutgé i Vives, Josefina. «Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus». A *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana.* Actes del col·loqui internacional celebrat a Barcelona, del 27 al 29 de maig de 1999. Coordinat per Maria Teresa Ferrer Mallol i Josefina Mutgé i Vives, CSIC-Institució Milà i Fontanals, 2000.

Pérez García, Rafael M. «El laboratorio ibérico de conceptos y prácticas sobre la esclaviyud y los mestizajes: diversidad de experiencias, pueblos y cultura». A *De que estamos falando? Antigos conceitos e medernos anacronismos - escravidão e mestiçagens.* Organitzat per Eduardo França Paiva, Manuel F. Fernández Chaves i Rafael M. Pérez García, Garamond, 2016.

Phillips, William D. (Jr.). «La historia de la esclavitud y la historia medieval de la Península Ibérica». A *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III, Historia Medieval,* núm . 23, (2010): 149-165, https://doi.org/10.5944/etfiii.23.2010.1659.

Salicrú i Lluch, Roser. «Fugues, camuflatge i treball esclau a l' entorn del castell de Tortosa i de les terres de l' Ebre en el primer terç del segle XV». A *Acta historica et archaeologica mediaevalia,* núm. 25 (2003-2004): 423-43: http://www.raco.cat/index.php/ActaHistorica/article/view/188896/254880

Salicrú i Lluch, Roser. «La explotación de la mano de obra esclava en el Mediterráneo cristiano bajomedieval desde el observatorio catalano-aragonés». A *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval,* núm. 23 (2010): 167-83, https://doi.org/10.5944/etfiii.23.2010.1660.

Salicrú i Lluch, Roser. «De quan els esclaus no eren (només) negres africans: a l'entorn de l'esclavitud i del tràfic d'esclaus a la Mediterrània tardomedieval des de l'observatori barceloní». A *Drassana,* núm. 25, (2017): 52-65, https://revistadrassana.cat/index.php/Drassana/article/view/624

Serra i Puig, Eva. «Galeres catalanes, forçats i moriscos (1607-1612)». A *Pedralbes: revista d'història moderna*, vol. 28, núm. 1 (2008): 441-444, https://revistes.ub.edu/index.php/pedralbes/article/view/35421

Stella, Alessandro. *Histoires d'esclaves dans la Péninsule Ibérique.* Editions de l'École des Hautes Études en Sciencies Sociales, 2000.

■ NOTES

1. Aurelia Martín Casares, «Historia y actualidad de la esclavitud: claves para reflexionar», a *Laberintos de libertad: entre la esclavitud del pasado y las nuevas formas de esclavitud del presente*, coords. Antonio Gutiérrez Usillos, Beatriz Robledo Sanz, Patricia Alonso Pajuelo, María Azcona Antón y Francisco de Santos Moro (Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2011), 16-22.

2. En l'imaginari col·lectiu perdura una imatge més pròpia de sistemes i societats esclavistes d'època clàssica, el món colonial i el sud dels Estats Units, model ben diferent dels presents a la Mediterrània medieval i moderna. Roser Salicrú i Lluch, «De quan els esclaus no eren (només) negres africans: a l'entorn de l'esclavitud i del tràfic d'esclaus a la Mediterrània tardomedieval des de l'observatori barceloní», a *Drassana*, núm. 25 (2017): 52, https://revistadrassana.cat/index.php/Drassana/article/view/624; en aquest sentit, és important la distinció entre les anomenades *societats esclavistes* i les *societats amb esclaus*. Vegeu William D. (Jr.) Phillips: «La historia de la esclavitud y la historia medieval de la Península Ibérica», a *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III, Historia Medieval*, núm. 23 (2010): 151, https://doi.org/10.5944/etfiii.23.2010.1659.

3. Alessandro Stella, *Histoires d'esclaves dans la Péninsule Ibérique. (*Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2000), 31.

4. Eloy Martín Corrales, «Del esclavo al vecino inmigrante: la imagen del negro en España», a *Interrogating gazes. Comparative critical views on the representation of foreignness and otherness,* eds. Montserrat Cots, Pere Gifra-Adroher i Glyn Hambrook, (Peter Lang, 2013); Aitor Jiménez González, "Esclavitud negra y procesos de racialización en el Atlántico Colonial Ibérico: Perspectivas confrontadas", *Eunomía. Revista en Cultura de la Legalidad*, no. 16 (2019): https://doi.org/10.20318/eunomia.2019.4694; Dirección General para la Igualdad de Trato y no Discriminación y contra el Racismo, *El impacto del racismo en España. Percepción de la discriminación por origen racial o étnico por parte de sus potenciales víctimas en 2024*. (Ministerio de Igualdad, 2025), 14.

5. Manuel Lomas Cortés, *Governing the Galleys: Jurisdiction, Justice and Trade in the Squadrons of the Hispanic Monarchy (Sixteenth-Seventeenth Centuries).*(Brill, 2019), 64-9.

6. Josefina Mutgé i Vives, «Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus», a *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana.* Actes del col·loqui internacional celebrat a Barcelona, del 27 al 29 de maig de 1999, coords. María Teresa Ferrer Mallol i Josefina Mutgé i Vives, CSIC-Institució Milà i Fontanals (2000); Antoni Albacete i Gascón, «Les formes d'accés pactat a la llibertat entre esclaus i propietaris a la Barcelona del segle XV», a *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 28 (2011): https://raco.cat/index.php/Pedralbes/article/view/234565; Roser Salicrú i Lluch, «La explotación de la mano de obra esclava en el Mediterráneo cristiano bajomedieval desde el observatorio catalano-aragonés», a *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval,* núm. 23 (2010): https://doi.org/10.5944/etfiii.23.2010.1660; Raúl González Arévalo, *La vida cotidiana de los esclavos en la Castilla del Renacimiento*. (Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2022).

7. Aurelia Martín Casares, *La esclavitud en la Granada del Siglo XVI. Género, raza y religión.* (Editorial Universidad de Granada, 2000); «Esclavitud y Género en la Granada del siglo XVI», a *Arenal: Revista de historia de las mujeres,* vol. 7, núm. 1 (2000): https://doi.org/10.30827/arenal.v7i1.16777; Salicrú i Lluch, «De quan els esclaus»; María Cristina Delaigue Séris, «Le travail des enfants esclaves au Siècle d'Or dans l'Espagne du Sud», a *E-Spania: Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, núm. 44 (2023): https://doi.org/10.4000/e-spania.46669

8. Aurelia Martín Casares i María Cristina Delaigue Séris (editores), *Cautivas y esclavas. El tráfico humano en el Mediterráneo.* (Editorial Universidad de Granada, 2016).

9. José Andrés Gallego, «Los argumentos esclavistas y los argumentos abolicionistas: reconsideración necesaria», a *Revista del CESLA,* núm. 7 (2005), 67: https://www.revistadelcesla.com/index.php/revistadelcesla/article/view/246

10. Els processos de béns vacants també corresponien a les persones esclavitzades sense amo. En aquests procediments, la confusió per identificar quines persones són esclaves demostra les esquerdes en les percepcions sobre qui pot ser lliure o esclau. Les persones processades acostumen a ser identificades pel seu aspecte físic, marques de ferro roent o restes de grillons. Malgrat això, a partir de les declaracions durant el procés i les evidències presentades —cartes de manumissió i altres testimonis— veiem que en alguns casos es tracta de persones manumeses o directament nascudes lliures. És el cas, per exemple, del jove Bassilius de Angelo, un noi negre sicilià detingut a Alcarràs sota sospita de ser un esclau fugat. Després de la investigació dels procuradors de la Batllia General i dels interrogatoris, es conclou que és lliure, nascut de mare lliure, tal com afirmava el mateix Bassilius i els seus acompanyants, dos soldats italians amb els quals tornava a Itàlia procedent de Castella. Les seves declaracions posen de manifest la dicotomia entre blanc-lliure i negre-esclau, que el mateix Bassilius pateix i constata: «que no y ha que fer maravella per que sie moreno que ab axo semblo a mon pare que segons me deyen en ma terra perque jo no l'he conegut y a un germa de mon pare el qual encara es viu que es moreno [...] y es mercader de draps lo qual es libero y no es esclau, y si semblí a ma mare serie blanch per ser ella blancha». *Proceso del procurador fiscal contra el baile del ayuntamiento de Alcarràs, sobre un esclavo, de quince años, preso en la torre del castillo de Alcarràs,* ACA,Real Patrimonio,BGC,Procesos, 1605, núm.2, H.

11. L'esclavitud de bona guerra experimenta una intensa revisió plena de debats arran de la conquesta castellana d'Amèrica i qüestiona la validesa d'aquest argument sobre uns pobles que, o bé desconeixien per complet la fe cristiana o bé servia per donar via lliure als excessos dels conqueridors i *encomenderos* en l'explotació de la població nativa. Autors religiosos com Bartolomé de las Casas, Tomás de Mercado o Bartolomé de Albornoz posen en dubte la validesa de l'esclavitud per guerra de pobles dels nadius americans i africans negres, essent més un negoci lucratiu que no pas un producte de la lluita contra l'infidel. Tomás de Mercado, *Suma de tratos y contratos*. *Capitulo XXI. El trato de los negros de Caboverde*. En Sevilla, en casa de Hernando Díaz impresor de libros, 1571.

12. Rafael M. Pérez García, «El laboratorio ibérico de conceptos y prácticas sobre la esclaviyud y los mestizajes: diversidad de experiencias, pueblos y cultura», a *De que estamos falando? Antigos conceitos e medernos anacronismos - escravidão e mestiçagens,* orgs. Eduardo França Paiva, Manuel F. Fernández Chaves i Rafael M. Pérez García, (Garamond, 2016), 14, 19-20.

13. A. Jorge Aguilera López i Alfredo Chamorro Esteban. *Las Reales Atarazanas de Barcelona en la Edad Moderna: La gran fábrica de galeras de la Monarquía Hispánica (Siglos XVI-XVIII),* (Museu Marítim de Barcelona, 2022), 38-39.

14. José Luis de las Heras Santos, «Los galeotes de la Monarquía Hispánica durante el Antiguo Régimen», a *Studia Historica. Historia Moderna,* no. 22 (2000): 289-290, https://revistas.usal.es/uno/index.php/Studia_Historica/article/view/4867

15. *Fiança atorgada per Juan Orbea i Lluís Falaguer a favor del capítol del dit orde de Santiago per la compra de 50 esclaus; i sobre el servei de les galeres sota el comandament de Lluís de Requesens i Zúñiga,* ANC, Arxiu del Palau Requesens, ANC1-960-T-3758.

16. *El príncep Felip als diputats ordenant-los que deixin passar lliurement seixanta esclaus que han d'embarcar-se a les galeres de l'Orde de Santiago,* ACA, Generalitat, Sèrie V, 241,243.

17. El cas d'en Bassilius (vegeu la nota 2) n'és un clar exemple. Els processos de béns vacants exposen un gran nombre de casos en què els apoderats de les persones esclavitzades són acusats de no col·laborar amb la seva entrega a les autoritats. Certament, si bé els esclaus i esclaves en edat moderna no foren propietats de luxe, sí que eren altament rendibles i senyal d'un cert estatus, i molts aprofitaven les circumstàncies de les captures de presumptes fugitius per a lucrar-se.

18. La població morisca de l'Alpujarra patí de forma transversal la violència i depredació de les tropes reials, amb l'esclavització massiva de les dones i menors d'edat inclosos. Aquests darrers només se salvaren de l'esclavitud amb la Pragmàtica Reial de 1572, que prohibeix l'esclavitud dels moriscos menors de deu anys per als nens i no per a les nenes, després d'una intensa campanya a instància de diversos eclesiàstics, que veien en els infants una oportunitat d'evangelitzar-los correctament, cosa que no havia estat possible fer amb les generacions morisques anteriors. Tot i això, la mesura fou extremadament complicada d'aplicar de forma retroactiva per a totes les esclavitzacions de menors comeses des de l'inici del conflicte. Als moriscos adults que no moriren en combat, els esperava la condemna a galeres o les mines de mercuri.

19. Manuel Lomas Cortés, *Governing the Galleys,* 67.

20. *Consulta sobre la merced que los diputados de Cataluña de alguna cantidad de esclavos moriscos de Valencia para las galeras de su Principado*, ACA,Consell d'Aragó, Lligalls, 0270, nº112,1611.

21. *Venda de cent esclaus turcs atorgada pels diputats i oïdors a favor de Martino Doria, duc de Savoia, i altres vendes d'esclaus moros,* ACA,Generalitat,Sèrie V, 205, 69, 1612-1613.

22. El cas de les filadores i coralleres morisques és ben demostratiu de com la seva valuosa productivitat en va permetre la permanència al Regne de Granada, precisament on es produí la primera de les expulsions el 1584. Per ampliar, consulteu Lydia Delicado Moratalla, «Esclavitud, género y racialización en Alicante. La colonización de los cuerpos femeninos (ss. XVII-XVIII)», a *Géneros. Multidisciplinary Journal of Gender Studies,* vol. 6, núm. 2 (2017): https://doi.org/10.17583/generos.2017.2464. Carlos Javier Garrido García, «"Por el avmento de la dicha çeda... y por el aprobechamiento que a su magestad se le sigue". Las moriscas del reino de Granada que escaparon a la expulsión de 1584. Hiladoras y menores en administración y depósito en Guadi», a *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 51 (2024): https://doi.org/10.12795/hid.2024.i51.8.

23. *Consulta sobre lo que escribe el regente de Mallorca acerca de un morisco que un mercader trajo de Orán, al cual pretendía conservar como esclavo,* ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 0221,nº 022.

24. De pell blanca i ros o pèl-roig. L'aspecte físic, juntament amb la proximitat cultural dels moriscos — especialment amb els valencians —, jugava a favor tant de les evasions als decrets d'expulsió com de les tornades furtives, més si s'ocultaven en zones remotes de l'interior. També per la seva percepció positiva per la resta de la societat, perquè per la seva semblança estaven lliures de molts dels estigmes que altres col·lectius esclavitzats patien per la pell més fosca.

25. L'expulsió dels moriscos és el capítol final d'una fallida història d'enquadrament social, aculturació i evangelització, però aquesta mesura no va suposar la resolució de l'assumpte ni a curt ni a mitjà termini. Als regnes de la Corona d'Aragó, on la població morisca era força més considerable que a la Corona de Castella —exceptuant el Regne de Granada abans de 1584—, l'expulsió és un procés que s'allarga tota una generació a causa de la gran resistència que la comunitat morisca va presentar a aquesta mesura, mitjançant la fugida, l'ocultació i el retorn. Antonio Domínguez Ortiz, «Felipe IV y los moriscos», a *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebráicos. Sección Árabe-Islam.* vol. 8 (1959): 55 i 61, https://revistaseug.ugr.es/index.php/meaharabe/article/view/14781. Eva Serra i Puig, «Galeres catalanes, forçats i moriscos (1607-1612)», a *Pedralbes. Revista d'història moderna*, vol. 28, núm. 1 (2008): 423, https://revistes.ub.edu/index.php/pedralbes/article/view/35421. Rafael Benítez Sánchez-Blanco, «Esclavos moriscos y renegados en las galeras del rey ante la inquisición a principios del siglo XVII», a *Identità e Frontiere. Politica, economia e società nel Mediterraneo (secc. XIV-XVIII),* eds. Lluís Guía Marín, Gianfranco Tore i Maria Grazia Mele, (FrancoAngeli, 2015).

26. Eloy Martín Corrales, «De cómo el comercio se impuso a la razzia en las relaciones hispano-musulmanas en tiempos del Quijote: hacia la normalización del comercio con el Norte de África y el Levante Otomano a caballo de los siglos XVI y XVII», a *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History*, núm. 23 (2005): 155, https://doi.org/10.1017/S021261090001226X.

27. Quant a alguns grups de la taula: dins del grup de persones negres africanes s'inclouen les persones afrodescendents, nascudes ja a la península de mares esclavitzades; l'esclavitud dels jueus està regulada des del període visigòtic i després de l'expulsió, el 1492, continuarà igual que amb l'esclavitud musulmana, amb la via de la pirateria i el corsarisme; l'esclavitud canària fou fortament regulada després de les captures massives durant els moments finals de conquesta de l'arxipèlag i anà desapareixen, com els nadius de les illes; finalment, l'esclavitud procedent d'Europa oriental va veure el seu final cap a la segona meitat del segle XV, en part pel conflicte mo¸ral al·legat des de certs sectors de l'Església, que la consideraven abominable perquè en la majoria dels casos es tractava de cristians ortodoxos.

28. Francisco Andújar Castillo, «Sobre las condiciones de vida de los esclavos en la España moderna. Una revisión crítica», a *Chronica Nova,* núm. 26 (1999): 9, 17, https://doi.org/10.30827/cn.v0i26.2046; Iván Armenteros Martínez, «'Si tu non delinquires'. Conflictividad en torno a la esclavitud en la Barcelona tardomedieval», a *Anuario de Estudios Medievales,* vol. 38, núm. 2 (2008): 982, https://doi.org/10.3989/aem.2008.v38.i2.91.

29. Iván Armenteros Martínez, «Ritmos y dinámicas de un mercado de esclavos (1301-1516)», a *Les esclavages en Méditerranée*, ed. Fabienne P. Guillén i Salah Trabelsi, (Casa de Velázquez, 2012): doi:10.4000/books.cvz.1128.

30. Mutgé i Vives, *Les ordinacions de Barcelona,* 246-52.

31. El 1617, a Sort es va trobar un esclau que es deia Ali i que intentava fugir per la via francesa. El seu captor, mossèn Pere Pau Pasqual el va vestir amb roba nova i li va col·locar una argolla de ferro al coll. Tenia la intenció de quedar-se'l per a benefici propi, en comptes d'entregar-lo a la Batllia General. Tot i amb l'argolla al coll, l'Ali es va tornar a escapar i mossèn Pasqualva haver de de «despedir molts fadrins per tots los pasos de la montanya per veurer si el trobaria». ACA,Real Patrimonio, BGC,Procesos,1617,nº 3, N.

32. L'any 1609, el Consell de Xaca va denunciar per carta a Felip III i els diputats del regne d'Aragó que « *[...] dos esclavos de Valencia que se dize el uno era turco y el otro moro y que han tenido presos cosa de un mes [els soldats del fort de Santa Elena de Xaca] y con color a lo que se dize han escalado la muralla y [...] se les ahorco haviendose el moro bautiçado y les colgó de la muralla*». Aquest cas fou a més polèmic perquè contravenia als furs aragonesos, que, com els catalans, estipulaven que aquests esclaus pertanyien al Reial Patrimoni. Podeu ampliar a: Manuel Gómez de Valenzuela: *Esclavos en Aragón (siglos XV al XVII),* (Institución Fernando el Católico, 2014).

33. *Autos de denuncia de un esclavo de nación turca hallado con mucha moneda en la villa de Tossa de Mar*, ACA,Real Partrim onio,BGC,Procesos,1591,nº 3, K.

34. Roser Salicrú i Lluch, «Dels capítols de 1413 als de 1422: un primer intent de fer viable la Guarda d'Esclaus de la Generalitat de Catalunya», a *Pedralbes. Revista d'història moderna,* vol. 13, no. 1 (1993); «La implantació de la Guarda d'Esclaus i el manifest de 1421 a la vegueria de Cervera», a *Miscel·lania Cerverina*, no. 12 (1998).

35. Roser Salicrú i Lluch, «Fugues, camuflatge i treball esclau a l'entorn del castell de Tortosa i de les terres de l'Ebre en el primer terç del segle XV», a *Acta historica et archaelogica mediaevalia*, núm. 25 (2003-2004), 428: http://www.raco.cat/index.php/ActaHistorica/article/view/188896/254880.

36. Manuel Gómez de Valenzuela: *Esclavos en Aragón,* 58.

37. *Proceso de Cristòfor de Sayas, vecino de Sevilla, contra el procurador fiscal, sobre la reclamación de un eslcavo llamado Joan de Velasco, alias Ali, encontrado en Barcelona*, ACA,Real Partri monio,BGC,Procesos,1625,nº 1, Z.

38. *Proceso del procurador fiscal contra Santos Martínez, por haber encontrado en Horta, territorio de Barcelona, a Joan Antonio, esclavo del conde de Baños*, ACA,Real Partrimonio,BGC,Proce sos,1630,nº 2, H.

39. *Autos de denuncia de bienes vacantes: un esclavo moro encontrado en Esparreguera, el cual tenía dos señales en la cara que denotan su procedencia*, ACA,Real Partrimonio,BGC,Procesos ,1634,nº 1, Ao.

40. Autos de denuncia de bienes vacantes de un esclavo de una galera española hallado en Balaguer, ACA,Real Partrimonio,B GC,Procesos,1640,nº 1, D.

41. *Autos de denuncia de bienes vacantes: un esclavo moro hallado en Cambrils,* ACA,Real Patrimonio, BGC,Procesos,1623,nº 2, R

42. *Autos a instancia del procurador fiscal sobre bienes vacantes de un moro o esclavo encontrado en Calafell,* ACA,Real Patrimonio,BGC,Procesos,1645, nº 1, D.

43. *Auto de bienes vacantes de una esclava negra llamada Isabel, de once o doce años, encontrada en Barcelona*, ACA,Real Patrimonio,BGC,Procesos,1621,nº 2,Ae.

44. *Consulta sobre la merced que los diputados de Cataluña...*, ACA,Consell d'Aragó,Lligalls,0270,nº 112,1611.

45. Aquest mot es feia servir per referir-se tant a cristians que voluntàriament o per captiveri acabaven convertint-se a l'Islam, com, en aquest cas, als moriscos que després de ser expulsats abraçaren la religió islàmica en arribar a territori musulmà.

46. *Cartas de Don Beltrán de Salto y Castilla, don Juan de Cardona, don Juan Hurtado de Mendoza y otros correspondientes al mes de abril del año 1589,* AGS,GYM,Legajo 247, doc. 159 i 247.

47. *Almocaden*: cabdill

48. *Cartas de Don Beltrán de Salto y Castilla...*, AGS,GYM,Legajo 247, doc. 137.

49. *Sobre lo que escribe don Jaime Ferrer acerca del moro arraez, esclavo fugitivo de las galeras de Nápoles, que se hacía llamar Alzain, ahora preso en Valencia,* ACA,Consell d'Aragó,Lligalls,0580,nº 021.